

Теорія та методика навчання географії

УДК 373.5.091.33-026.12:91

DOI: 10.31652/2786-5754-2024-6-34-45

Бірюкова Н.В.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри географії
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID 0009-0009-5079-739X
e-mail: sconland@gmail.com

Канська В.В.

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID 0000-0002-6051-1035
e-mail: vikanska@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ГЕОГРАФІЇ

У статті розкрито роль активних методів навчання в освітньому процесі з географії, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, підготовці їх до самоосвіти упродовж життя і забезпечують ефективність й результативність у засвоєнні знань. Упродовж дослідження використовувалися теоретичні методи, а саме, загальнонаукові методи дослідження реальної дійсності, порівняльно-історичний й структурний методи, а також емпіричні: анкетування, бесіда, інтерв'ювання; обсерваційний (спостереження, самоспостереження); праксиметричний (аналіз передового і масового педагогічного досвіду, аналіз результатів діяльності).

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася у закладах загальної середньої освіти м. Вінниці та Вінницької області.

Розглянуто різні погляди науковців та респондентів на змістову сутність поняття «активні методи навчання». Здійснено аналіз результатів констатувального експерименту, в процесі якого з'ясувався реальний стан проблеми в практиці навчання. Зокрема під час бесід, спостережень на уроках, проведення самостійних робіт, анкетування вчителів та учнів ми дійшли висновку, що на сучасному етапі в освітньому процесі з географії використовуються різноманітні активні форми та методи навчання. Проте, не завжди враховуються їх переваги та недоліки, нерідко учителями спотворюється їх змістова сутність, тому ефективність – нівелюється. Чимало респондентів не пов'язують глибоке, осмислене засвоєння знань з необхідністю організації пошукової діяльності учнів. У зв'язку з цим, недооцінюються й методи, які стимулюють активну самостійну творчу працю школярів на уроках географії. Констатовано, що активне навчання асоціюється у сучасних учнів із творчістю, креативністю, самостійністю, критичним мисленням, розвитком комунікативних здібностей, груповою діяльністю, умінням обґрунтовувати власну позицію, впевненістю у собі, різноманітним думок, взаємонавчанням.

Визначено методичні особливості застосування активних й інтерактивних методів навчання на уроках географії, зокрема дослідницького, частково-пошукового, мозкового штурму, навчальної дискусії, аналізу проблемних ситуацій, інтелектуальної розминки, рольових ігор. Визначено мотиви їх впровадження, переваги і недоліки. У подальших дослідженнях більше уваги необхідно звернути на використання у процесі вивчення географії форм і методів інтерактивного навчання, STEM-технологій з метою розкриття творчого потенціалу школярів, формування на цій основі критичного

мислення.

Ключові слова: активні методи навчання, активне навчання, освітній процес, дослідження, географія, активізація навчально-пізнавальної діяльності, самостійна робота, констатувальний експеримент.

Biriukova N.V.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Geography
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
ORCID ID 0009-0009-5079-739X
e-mail: sconland@gmail.com

Kanska V.V.

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Geography
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
ORCID ID 0000-0002-6051-1035
e-mail: vikanska@gmail.com

THE USE OF ACTIVE TEACHING METHODS IN THE PROCESS OF STUDYING SCHOOL GEOGRAPHY COURSES

The article discusses the role of active teaching methods in the educational process of geography, which contribute to activating students' cognitive activity, preparing them for lifelong self-education, and ensuring the effectiveness and efficiency of knowledge acquisition. The study utilized theoretical methods, namely general scientific methods of investigating reality, comparative-historical and structural methods, as well as empirical methods: surveys, discussions, interviews; observational (observation, self-observation); practimetric (analysis of advanced and mass pedagogical experience, analysis of activity results).

Experimental work was carried out in general secondary education institutions in Vinnytsia city and Vinnytsia region.

Various views of scientists and respondents on the substantive essence of the concept of «active teaching methods» have been considered. An analysis of the results of a ascertainment experiment was carried out, during which the real state of the problem in teaching practice was clarified. In particular, during discussions, observations in classes, conducting independent work, surveys of teachers and students, we concluded that at the present stage in the educational process of geography, various active forms and methods of teaching are used. However, their advantages and disadvantages are not always taken into account, often the substantive essence is distorted by teachers, thus the effectiveness is neutralized. Many respondents do not associate deep, thoughtful assimilation of knowledge with the need to organize students' search activities. Therefore, methods that stimulate active independent creative work of students in geography lessons are underestimated. It is noted that active learning is associated by modern students with creativity, innovation, independence, critical thinking, development of communicative abilities, group activities, ability to substantiate their own position, self-confidence, diversity of opinions, peer learning.

Methodological features of applying active and interactive teaching methods in geography lessons have been determined, including research, partially search, brainstorming, educational discussion, analysis of problematic situations, intellectual warm-ups, role-playing games. The motives for their implementation, advantages and disadvantages have been identified. In further research, more attention should be paid to the use of interactive teaching methods, STEM technologies in the process of studying geography to unleash the creative potential of students, and to foster critical thinking on this basis.

Keywords: active teaching methods, active learning, educational process, research, geography, activation of educational-cognitive activity, independent work, ascertainment experiment.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Майбутнє України за творчими, креативними громадянами, які здатні критично мислити, мати власну позицію, швидко

адаптуватися до динамічних змін, що характерні для сучасного суспільства. Це зумовлює докорінну переорієнтацію освітнього процесу в закладах базової загальної середньої освіти з традиційних, пасивних форм і методів на активні, інноваційні.

Сучасний зміст шкільної географії має містити не лише знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтації особистості. Це повинно забезпечити розуміння учнями географічних проблем сучасного суспільства, їх причин, наслідків та шляхів вирішення. Пріоритетним завданням вчителя географії в умовах розбудови Нової української школи, є втілення діяльнісного підходу до організації освітнього процесу, підготовка учнів до самоосвіти упродовж життя. Щоб досягти цієї мети необхідно сформувати в школярів уміння самостійно працювати з різноманітними джерелами інформації, розвивати логічне мислення, а саме, здатність до аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, порівняння, співставлення та абстрагування. Учні повинні пройти через систематичний процес критичного аналізу та критичної рефлексії, що стане основою для подальшого формування незалежного мислення та власної позиції. Лише за умов активного навчання, активізації пізнавальної діяльності, що сприяє підвищенню інтересу учнів до вивчення предмету, стає реальним досягнення передбачуваних навчальною програмою очікуваних результатів, зокрема, діяльнісного, знанневого і ціннісного компонентів, реалізація наскрізних змістових ліній, забезпечення якості надання освітніх послуг. З огляду на це, важливим й актуальним є дослідження проблеми використання активних методів навчання в процесі вивчення шкільної географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою використання активних методів навчання займалися Мостіпака Т.П., Чорна І., Мельничук Л., Татарин О., які досліджували ефективність їх застосування в освітньому процесі з природничо-математичних дисциплін. Бірюкова Н.В., у своїх працях, довела, що найбільш ефективним в освітньому процесі з географії, є поєднання традиційних методів та активного й інтерактивного навчання [1]. Досвід застосування активних методів навчання географії в країнах Європи та Азії описаний Трохимчук І., Якутою О., Шостак О. [3]. Бойко В.М., Маріна Т.А. обґрунтували можливість розвитку творчого мислення учнів лише за умови застосування інтерактивних методів навчання, а також наголосили на доцільності використання персонального комп'ютера у курсі географії України. Важливість застосування інноваційних методів навчання у профільній школі обґрунтовується у публікаціях Харитюк В., Яковлевої В.А [6]. Зростання ролі активних й інтерактивних методів на уроках географії, за умов дистанційного навчання, розглядається у працях Данілової О.М., Мацевко О.Р. [2]. Конструктивні інновації (комп'ютерні ігрові технології, використання віртуальної реальності) при вивченні найбільш складних тем з географії відображені у працях Канської В.В., Канського В.С., Дишкант А.В. [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Учителі з інноваційним мисленням розпочали впровадження активних методів в освітній процес, однак, це ще не ввійшло у широку практику, що в свою чергу ставить під питання забезпечення якісного рівня географічної освіти. Передусім бракує конкретних методичних рекомендацій вчителям щодо особливостей використання методів активного навчання в шкільній географії, дослідження їх переваг і недоліків.

Метою статті є обґрунтування актуальності дослідження проблеми використання активних методів навчання в освітньому процесі з географії, які забезпечують активізацію пізнавальної діяльності учнів, ефективність засвоєння знань та застосування їх на практиці. Розгляд різних поглядів науковців, вчителів та учнів на змістову сутність поняття «активні методи навчання». Здійснення аналізу результатів констатувального експерименту, в процесі якого з'ясувався реальний стан проблеми в практиці навчання. Визначення методичних особливостей застосування активних методів навчання на уроках географії, з'ясування мотивів їх впровадження, переваг і недоліків.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць свідчить про різні погляди авторів на проблему використання активних методів навчання. Більшість, з них визначає їх роль як

каталізаторів діяльності учителя й учнів в освітньому процесі. Вони стверджують, що активні методи сприяють внутрішній мотивації школярів до навчання, осмисленому засвоєнню знань, дозволяють учителю змінювати види навчальної діяльності на уроках географії, що загалом, забезпечує досягнення очікуваних результатів, передбачених програмою [2, 4].

На нашу думку, під активністю, яка є основою активних методів навчання, варто розуміти посилену діяльність усіх учасників освітнього процесу, спеціально організовану пізнавальну діяльність учнів, яка спрямована на самостійне здобуття нових знань, умінь та навичок, розвиток їх творчих здібностей, формування критичного мислення.

Використання на уроках географії активних методів навчання сприяє вирішенню однієї із пріоритетних проблем сучасної школи – активізації пізнавальної діяльності учнів, яка базується, в першу чергу, на організації їх самостійної роботи з джерелами географічної інформації, особливо на етапі вивчення нового матеріалу. Це забезпечує його осмислене запам'ятовування та застосування на практиці.

Наразі головним в освітньому процесі стає переорієнтація з пасивних форм навчання на активну творчу працю як учнів, так і вчителів, що дозволяє його інтенсифікувати та зробити результативнішим. Варто взяти до уваги те, що методи активного навчання, порівняно з традиційними, мають низку особливостей: організація процесу навчання унеможливорює пасивність учнів на уроці; підвищується їх внутрішня мотивація до навчання та самостійний творчий пошук вирішення проблем; характерна постійна взаємодія усіх учасників освітнього процесу упродовж уроку; розвиваються здібності займатися самоосвітою упродовж життя.

Крім того, у процесі дослідження з'ясовано, що активне навчання також сприяє формуванню ділових якостей учнів на уроках географії: здатність швидко адаптуватися в групі під час виконання спільного для всіх завдання; вміння комунікувати, обмінюватись інформацією й продуктивно використовувати навчальний час; розвивати відповідальність й організаційні здібності; вміння дійти консенсусу; здатність висувати ідеї та обґрунтовувати власну точку зору; виконувати проєкти; готовність йти на ризик та приймати нестандартні рішення.

Серед активних й інтерактивних методів навчання найбільш поширеними у вивченні шкільних курсів географії є дослідницький, частково-пошуковий, навчальна дискусія, аналіз проблемних ситуацій, інтелектуальна розминка, рольові ігри, мозковий штурм, мікрофон, коло ідей, тощо. Упродовж дослідження розглядалися методичні особливості їх використання в освітньому процесі, перевірялася їх ефективність.

Метод мозкової атаки чи мозкового штурму базується на активації колективної розумової діяльності, спрямованої на вирішення конкретних проблемних ситуацій географічного змісту. Використовувати метод можна на етапі вивчення нового матеріалу або ж упродовж усього уроку. Він сприяє розвитку творчого потенціалу школярів, їх логічного мислення, креативності, здатності обґрунтовувати свою позицію, працювати в групі.

У процесі проведення педагогічного експерименту з'ясувалося, що вчителі не завжди правильно розуміють його змістову сутність. Тому актуальним є розгляд методики проведення мозкового штурму, який відбувається у декілька етапів. Перший етап характеризується проведенням колективної мозкової атаки, упродовж якої, кожен учасник висловлює максимум ідей. Далі складається їх загальний список, який роздається кожному учню. На другому етапі учень відбирає, на його погляд, найбільш ефективні ідеї та піддає їх індивідуальній мозковій атаці. На наступному етапі складається список ідей, які виявилися спільними для усіх учасників, і проводиться ще одна колективна мозкова атака, на завершення якої приймається остаточне рішення, тобто вибирається найбільш оптимальний і результативний шлях вирішення проблеми. Учителю географії необхідно враховувати чинники, які сприяють проведенню мозкового штурму: необмеженість ідей й креативність щодо їх розгляду; відсутність формальностей; пізнавальний інтерес; активність учасників.

Серед чинників, що заважають проведенню «мозкового штурму» зазначимо такі:

упереджена критика, яка примушує учасників діяти традиційно, заважає пропонувати нестандартні ідеї; офіційна атмосфера; пошук безальтернативних рішень.

Існують також певні методичні рекомендації для проведення мозкового штурму, які повинен врахувати учитель:

- 1) необхідно чітко сформулювати завдання, визначити очікувані результати;
- 2) заборонено критикувати учасників мозкової атаки;
- 3) розробити для учнів правила і стежити за їх дотриманням;
- 4) спонукати учнів до активного продукування ідей;
- 5) віддавати перевагу не логічному мисленню, а креативності учнів;
- 6) створювати й підтримувати творчу атмосферу;
- 7) стежити за регламентом.

Дуже важливим є запис та оформлення результатів «мозкової атаки».

Серед активних методів, які доцільно використовувати на уроці географії, важливе місце належить *аналізу проблемних ситуацій*. Його методична цінність полягає у тому, що у процесі розв'язання конкретної проблемної ситуації, учні застосовують усі прийоми логічного мислення, використовують свій досвід, обґрунтовують власну позицію, здобувають нові знання і навчаються застосовувати їх на практиці. Метод реалізується у чотири етапи: осмислення проблеми, постановка завдання, групова робота над конкретною ситуацією, яка супроводжується дискусією, підсумкова бесіда.

Метою використання *інтелектуального екскурсу* є активізація пізнавальної діяльності учнів за рахунок актуалізації раніше набутих знань, обміну думками та вироблення загальної позиції. Цей метод можна використовувати під час проведення різних типів уроків географії. Інтелектуальний екскурс відбувається у швидкому темпі експрес-опитування. Учитель звертається до школярів із запитаннями, на які вони повинні дати стислу, лаконічну, конкретну відповідь. Якщо в учня, який відповідає, виникають труднощі, вчитель опитує наступного. У такий спосіб за незначний проміжок часу перевіряється засвоєння навчального матеріалу, відбувається систематизація знань. Упродовж уроку кожен учень перебуває в зоні активного опитування й має бути готовий до відповіді на всі поставлені вчителем питання. Якщо деякі школярі залишаються незадіяними, вони теж змушені швидко обмірковувати поставлені запитання й готуватися до відповіді.

На наше глибоке переконання, одним із ефективних активних методів навчання є *частково-пошуковий*. Спостереження на уроках, бесіди з вчителями свідчать про певні труднощі в реалізації його на практиці. Одна із причин – несформованість в учнів умінь і навичок самостійної роботи, прийомів логічного мислення, інша – відсутність конкретних методичних рекомендацій для вчителів. В освітньому процесі частково-пошуковий метод реалізується здебільшого через евристичну бесіду, яка передбачає активну позицію учнів на уроці. Під час її проведення організовується спільна творча діяльність усіх учасників. Вчитель формулює загальне питання проблемного або творчого характеру і розчленовує його на більш конкретні, навідні питання, що ставляться у певній логічній послідовності, відповіді на які, під час самостійної роботи з джерелами географічної інформації, підводять учнів до вирішення проблеми загалом. Частково-пошуковий метод передбачає попередню підготовку учнів до уроку. Він сприяє ліквідації прогалин у знаннях учнів, підвищує їх внутрішню мотивацію до вивчення географії, сприяє активному засвоєнню знань, формує навички самостійної роботи та ведення дискусії, розвиває творче і критичне мислення.

Залучення школярів до творчої, самостійної діяльності забезпечує *дослідницький метод* навчання, адже саме він лежить в основі дослідницької технології. Особливої актуальності він набирає за умов переходу до профільного навчання. Варто зауважити, що при застосуванні частково-пошукового методу учні роблять лише окремі кроки на шляху творчого пошуку – це свого роду підготовчий етап, який забезпечує застосування дослідницького методу навчання. За умов його використання у процесі вивчення географії, учні самостійно досліджують

проблему, на основі аналізу джерел інформації, а учитель лише формулює завдання творчого або проблемного характеру і контролює їх виконання.

Наприклад, під час вивчення Японії можна запропонувати учням таке творче завдання: «Стандартний туристський маршрут по Японії включає Токіо, Осаку, Кіото, Нару, Хіросіму. Проте, він не дає повного уявлення про країну. Використовуючи текст і малюнки підручників, а також додаткові джерела інформації, складіть маршрут, який показав би обидва «обличчя» Японії».

Крім того, як свідчить практика, вчителю необхідно підготувати учнів до проведення дослідницької роботи. Вони повинні оволодіти усіма видами мислення: логічним, творчим й критичним, без яких неможлива організація самостійної роботи із джерелами інформації й дослідницька діяльність. Однак, методика використання дослідницького методу на уроках географії ще слабо розроблена, відсутні конкретні рекомендації з його реалізації в освітньому процесі. Незважаючи на окреслені проблеми, визначені можливості його застосування, найбільш сприятливими для проведення дослідження є регіональні розділи курсів географії. Наприклад, під час вивчення суспільної географії України, учням доцільно запропонувати самостійно дослідити сучасний стан розвитку АПК країни, його проблеми й перспективи. Аналогічні завдання можуть стосуватися й інших галузей економіки. На особливу увагу заслуговує використання дослідницького методу при реалізації краєзнавчого принципу навчання, під час вивчення рідного краю. Він передбачає збирання фактів, безпосередньо в природі і на підприємствах як матеріальної, так і нематеріальної сфери, їх обробку і подальший аналіз на уроках. Учитель заздалегідь формулює для учнів завдання для дослідження, консультує, зазначає термін їх виконання. За їх підсумками, учні доповідають про результати, аргументують їх, учитель керує обговоренням і оцінює проведену роботу.

Результати проведеного дослідження свідчать, що наразі значного поширення у вивченні географії набув *метод навчальної дискусії*, який використовується у процесі обговорення складних теоретичних та практичних проблем. Він забезпечує ефективність засвоєння географічних знань, сприяє формуванню умінь дискутувати, доводити та обґрунтовувати свою позицію, толерантно відноситися до думки інших, розвиває комунікативні здібності. У процесі проведення дискусії учні ведуть обговорення проблеми, на вирішення якої вони мають полярні точки зору, використовуючи різноманітні джерела інформації. Переваги цього методу полягають у тому, що кожен учасник має право на вираження своєї позиції. Саме дискусія найбільш потужніше впливає на формування критичного мислення учнів, яке є таким необхідним для участі в розбудові демократичної, вільної України. Варто зазначити, що у практиці навчання використовуються різні форми дискусії: круглий стіл, засідання експертної групи, форум, симпозіум, дебати.

Розглянемо обов'язкові правила проведення *дискусії*:

- 1) процес проведення дискусії повинен бути організований заздалегідь;
- 2) учасники аргументують свою позицію, спираючись на факти;
- 3) здатність йти на компроміс;
- 4) кожна позиція учасника повинна бути уважно розглянута;
- 5) обов'язковим є толерантне ставлення до опонента, повага до його позиції.

Методично правильно, щоб учитель сформував в учнів навички проведення дискусії, акцентуючи увагу на наступному: зосереджуватись на головній думці того, хто говорить; вести записи та запам'ятовувати головне із сказаного; збагнути логіку виступу опонента; уміти вислухати опонента до кінця та не перебивати.

У дискусії, яка проводиться за *методикою «рольових триад»*, є можливість задіяти усіх учнів, зробити їх активними учасниками освітнього процесу. Виділяють декілька етапів її проведення: представлення проблеми, її аналіз й осмислення, прийняття рішення. Кожен з них сприяє розкриттю інтелектуальних та творчих здібностей учнів. Розглянемо триади ролей на різних етапах обговорення, зокрема, на першому виділяють такі ролі: перша роль – Ініціатор

ідей, який сприймає предмет дискусії, друга роль – Аналітик, який розглядає її спеціальний аспект, третя – Системний аналітик, який підсумовує результати першого етапу. На другому етапі учні отримують ролі Історика, Футуролога, Синхроніста, який підводить підсумки обговорення. Для третього етапу характерні ролі Оптиміста, Критика та Реаліста, який врівноважує позиції учасників і узагальнює інформацію. На завершальному етапі, який носить узагальнюючий характер, можна запропонувати такі ролі: Прокурор, Адвокат та Суддя. Відповідальна місія на цьому етапі належить судді, який підсумовує весь процес дискусії, переваги та недоліки запропонованих шляхів вирішення проблеми і приймає остаточне рішення. Як свідчить практика, особливістю проведення дискусії за цією методикою є скрупульозний підхід до розподілу ролей із врахуванням рівня підготовки, інтелектуальних здібностей учнів класу. Учителю повинен також врахувати і методичні рекомендації, які забезпечать ефективність її проведення на уроках географії.

- 1) Ролі доцільно розподілити за 5-10 днів до проведення дискусії.
- 2) Не виділяти головні та другорядні, усі ролі є важливими.
- 3) Доцільно визначити внесок кожного учасника в дискусію, забезпечити об'єктивну оцінку їх діяльності.
- 4) При розподілі ролей потрібно враховувати рівень підготовки учнів класу та їх бажання.
- 5) Критичні зауваження роблять у безособовій формі.
- 6) Створюється творча, доброзичлива атмосфера.

Наведемо декілька прикладів розробок уроків з використанням активних методів навчання, які рекомендувалися учителям упродовж проведення педагогічного експерименту.

Проведення дискусії на тему: «Проблеми і перспективи розвитку економіки України».

Мета: *Знанневий компонент:* розкрити зміст поняття «національна економіка», з'ясувати її функціональну, галузеву й територіальну структуру; розкрити сучасні проблеми та перспективи її розвитку; *Діяльнісний:* стимулювати творчий пошук учнів з метою вирішення сучасних проблем економіки України, формувати вміння правильно оцінювати економічну реальність; *Ціннісний:* здійснювати економічне виховання школярів.

Обладнання: Економічна карта України й Вінницької області, презентація.

Етапи проведення дискусії:

1. Учителю ознайомлює школярів з правилами проведення дискусії, акцентуючи увагу на основних.

2. Ведучий формулює проблему, створює проблемну ситуацію відбувається пізнавальна суперечка між учасниками дискусії. Відбираються найбільш обґрунтовані пропозиції та спільно визначаються шляхи вирішення проблеми. Для проведення дискусії учням пропонується проблемне питання: *«Чи досконала структура промисловості України? Обґрунтуйте Вашу позицію?»*.

Обговорюючи проблему, учні аналізують сучасну структуру промисловості країни, зауважують, що впродовж минулих років поступово зростала частка наукоємних галузей: машинобудування, органічної хімії та електроенергетики. Крім того, за ринкових умов і в результаті військових дій, в її структурі зменшується частка матеріало- і енергоємних галузей, виникає необхідність структурної й територіальної реорганізації. Як висновок, наразі в економіці України необхідно стимулювати розвиток саме конкурентоздатних, наукоємних галузей промисловості, які визначають НТП, застосовувати нові технології виробництва, також важливо сприяти модернізації АПК та галузей невиробничої сфери.

2. Друге проблемне питання, яке доцільно вирішити у процесі дискусії: *«Які, на вашу думку, причини невідповідності економічного потенціалу України рівню її реального розвитку?»*

Під час обговорення, з'ясовуються такі причини: 1) розрив економічних зв'язків України з країнами, які тепер входять до складу СНД, що призвело до стагнації підприємств багатьох

галузей промисловості; 2) переважно екстенсивний шлях розвитку економіки України; 3) відсутність модернізації значної кількості підприємств промисловості та АПК, застарілі технології, недостатня кількість інвестицій та неналежний рівень державної підтримки; 4) «олігархізація» економіки загалом; 5) військові дії; 6) корупція.

Під час вивчення курсу: «Україна у світовій економіці», варто також з'ясувати з учнями таке проблемне питання: *«Поясніть причини стагнації значної кількості підприємств машинобудівного комплексу України? Обґрунтуйте шляхи її вирішення»*. Дискутуючи щодо причин виникнення цієї проблеми, учні зазначають такі: низька конкурентоспроможність продукції машинобудування на світовому ринку; розрив економічних зв'язків; несвоєчасність перебудови, оновлення й розширення асортименту продукції більшості підприємств; повільні темпи розвитку галузей точного машинобудування: робототехніки, електроніки, ракетобудування, виробництва дронів, енергетичного обладнання тощо.

Як свідчить практика, однією із складних проблем для її вирішення було обґрунтування учнями шляхів перспективного розвитку національної економіки України. У результаті дискусії, учні запропонували такі:

- створення цивілізованого ринку;
- збільшення експорту готової продукції, зокрема наукоємних галузей;
- модернізація застарілих виробництв;
- покращення інвестиційного клімату в Україні;
- підтримка малого та середнього бізнесу на державному рівні;
- раціональне роздержавлення та приватизація;
- забезпечення конкурентоздатності підприємств за рахунок впровадження інновацій;
- боротьба з корупцією;
- забезпечити дієвість правових актів, законів, які стимулюють розвиток бізнесу в Україні;

- завершення воєнних дій.

На завершення розгляду зазначених проблем коментуються висновки та оцінюється діяльність кожного учасника.

У процесі дослідження встановлено, що на уроках географії з метою активної участі учнів на етапі вивчення нового матеріалу вчителі використовують різноманітні методики формування критичного мислення: метод кутків; метод передбачення; асоціацій; метод порівняння; ротаційні групи; проблемна лекція.

Зокрема, під час розгляду проблемних питань, використовується метод кутків. Наприклад, *«Чи можуть дрібні агроформування в Україні конкурувати з великими агрохолдингами? Та за яких умов?»* або *«Позитивні і негативні сторони епохи глобалізації та її роль у розвитку економіки країн світу»*. Учням пропонується обміркувати питання й визначити свою позицію за декілька хвилин і записати свої аргументи на папері. На наступному етапі в одному кутку збираються учні, які вважають, що дрібні агроформування можуть конкурувати з великими агрохолдингами. Опоненти збираються в протилежному кутку, а ті, що не визначились, у третьому. Упродовж кількох хвилин кожна група обговорює свою позицію, оперуючи аргументами, й визначає учня, який буде її представляти в дискусії. Він повинен лаконічно висловити свою точку зору. Згодом усі члени груп долучаються до обговорення. У процесі дискусії учасники можуть змінювати точку зору і переходити до іншої команди. На її завершальному етапі кожен остаточно визначає свою позицію та аргументи на її підтримку. Дискусія може тривати доти, поки учні, що не визначились, змінять свої погляди і приєднаються до однієї з груп або доведуть свою точку зору.

Отже, розглянуті методи активного навчання сприяють розвитку творчих здібностей школярів їх логічного та критичного мислення, підвищують ефективність засвоєння знань і загалом забезпечують здатність до самоосвіти упродовж життя. Тому наразі освітній процес

повинен базуватися на активній діяльності школярів.

Програмою з географії передбачено засвоєння учнями значної кількості понять, фактів, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей, подій географічного життя, які часто є незрозумілими. Зазвичай реакція учнів зводиться до найпростішої схеми: не зрозуміло, а отже, не потрібно, не цікаво. Як свідчать спостереження на уроках географії, проведені упродовж дослідження, умови для того, щоб школярі самостійно здобували знання під керівництвом вчителя, створюються не завжди. Він має підвести учнів до розуміння змісту географічних понять, підготувати їх до з'ясування суті географічних явищ та процесів через організацію самостійної роботи, використовуючи їх творчий потенціал. Практика свідчить, що лише за умов діяльнісного підходу можна очікувати від учнів творчого сприйняття начального матеріалу, інтересу до предмету, застосування знань на практиці. Експериментально доведено, що найкраще засвоєння навчального матеріалу відбувається при взаємонавчанні та застосуванні знань на практиці, друга позиція – за практичними завданнями творчого і проблемного характеру, третя – за груповою дискусією, найнижчий показник (лише 5%) засвоєння знань забезпечує монологічний виклад матеріалу.

У процесі бесід, анкетування, спостережень на уроках географії було з'ясовано, що навчання буде ефективним за умови створення творчої атмосфери, заохочування до роботи усіх учнів через їх інтерактивну взаємодію. Отже, одне із важливих завдань сучасного учителя – підготувати фундамент, на якому відбувається творча співпраця учнів з метою формування компетенцій, які можна використовувати в різних сферах професійної діяльності. Варто взяти до уваги, що лише зміна форм діяльності учнів на уроці може зняти їх розумове та емоційне напруження, викликати інтерес до навчання географії, зробити заняття цікавим і ефективним.

З метою виявлення реального стану застосування активних методів на уроках географії був проведений констатувальний експеримент, який включав в себе бесіди, спостереження, анкетування, інтерв'ю. Експериментальні дослідження проводилися на базі середніх закладів освіти м. Вінниці та Вінницької області. В експерименті брало участь 20 вчителів і 120 учнів, усього 140 респондентів.

Вчителям були запропоновані наступні запитання:

1. Що Ви розумієте під поняттям «активні методи навчання»?
2. Чи використовуєте Ви активні методи навчання на уроках географії?
3. Які труднощі виникають при використанні активних методів навчання географії?
4. Які, на вашу думку, переваги та недоліки мають активні методи навчання географії?

Результати проведеного анкетування свідчать:

- 100% респондентів розуміють змістову сутність поняття «активні методи навчання»;
- вчителі використовують на своїх уроках ігри (40%), роботу в парах(22%), мозковий штурм (24%), проблемні ситуації (2%), дискусії (10%), бесіди (1%), коло ідей (1%);
- основними труднощами застосування активних методів навчання є відсутність методичної бази (40%), недостатня кількість додаткової літератури (20%), не вистачає часу на підготовку та самоосвіту (40%);
- респонденти визначили такі переваги використання активних методів навчання: активізація роботи учнів, осмислене засвоєння навчального матеріалу;
- основні недоліки – втрата понятійно-термінологічного апарату (80%), недостатність урочного часу (20%).

Для учнів пропонувалися такі запитання анкети:

1. Чи подобаються Вам уроки географії? Якщо так, то чим?
2. Які форми роботи переважають на Ваших уроках?
3. Як часто урок географії проходить у вигляді гри, інтелектуальної розминки, дискусії або інших форм?
4. Яка форма роботи (активна чи пасивна) Вам більше подобається? Чому?
5. Які побажання Ви маєте до уроків географії?

Таблиця 1

Розподіл респондентів (вчителів) за результатами анкетування

1. Що Ви розумієте під поняттям «активні методи навчання»? Які методи навчання відносяться до активних?	<ul style="list-style-type: none"> – ігри – робота в парах – мозковий штурм – проблемні ситуації – дискусії – евристичні бесіди – коло ідей 	<p>40%</p> <p>22%</p> <p>24%</p> <p>2%</p> <p>10%</p> <p>1%</p> <p>1%</p> <p>100%</p>
2. Чи використовуєте Ви активні методи навчання на уроках географії?	<ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	<p>100%</p> <p>–</p> <p>100%</p>
3. Які труднощі виникають при використанні активних методів навчання географії?	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність належної методичної бази – недостатня кількість додаткової літератури – не вистачає часу на підготовку та самоосвіту 	<p>40%</p> <p>20%</p> <p>40%</p> <p>100%</p>
4. Які, на вашу думку, переваги та недоліки мають активні методи навчання географії?	<p>Переваги:</p> <ul style="list-style-type: none"> – активізація пізнавальної діяльності учнів <p>Недоліки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – втрата понятійно-термінологічного апарату – недостатність часу на уроці 	<p>100%</p> <p>80%</p> <p>20%</p> <p>100%</p>

На перше запитання анкети 80% школярів відповіли, що їм подобаються уроки географії, аргументуючи це тим, що вони дізнаються і відкривають для себе щось нове, і цей предмет має практичне спрямування, безпосередньо пов'язаний з життям людей і країни загалом. Двадцять відсотків учнів дали негативну відповідь на це запитання, зазначивши що їм важко засвоювати географічний матеріал, вони переконані, що знання з предмету їм не будуть корисними для здобуття майбутньої професії. На друге запитання 75% респондентів зазначили, що пасивна робота є переважаючою на уроках географії, лише 25% учнів відповіло, що вони беруть активну участь на всіх його етапах. Аналіз відповідей учнів на третє запитання анкети засвідчив, що 67% респондентів зазначило, що уроки у формі дискусій, рольових ігор, інтелектуальної розминки проходять не часто, проте цікаво, 33% – часто. Варто зауважити, що 100% респондентів надають перевагу активним формам роботи у процесі вивчення географії, обґрунтовуючи відповідь тим, що вони мають змогу брати активну участь у вивченні нового матеріалу, а це є запорукою осмисленого його засвоєння та сприяє розвитку їх інтелектуального та творчого потенціалу. На запитання анкети «Які побажання Ви маєте до уроків географії?» учні зазначили, що доцільно збільшити їх кількість, вони мають містити більше цікавих фактів, інформації і спонукати їх до активної діяльності.

Аналізуючи результати, одержані у процесі проведення самостійних робіт, анкетування вчителів та учнів, бесід з ними, ми дійшли висновку, що на сучасному етапі в освітньому процесі з географії використовуються різноманітні активні форми та методи навчання, проте не завжди враховуються їх переваги та недоліки, нерідко учителями спотворюється їх змістова сутність, тому ефективність нівелюється. Одне із завдань дослідження мало на меті з'ясувати, як респонденти розуміють зміст понять: «активні методи навчання», «активне навчання». Констатовано, що активне навчання асоціюється у сучасних учнів із творчістю, креативністю,

самостійністю, критичним мисленням, груповою діяльністю, умінням обґрунтовувати власну позицію, впевненістю у собі, різноманітним думкам, взаємонавчанням, постійною комунікацією упродовж уроку. Учителі під час експерименту зазначили, що активні методи навчання характеризуються пізнавальною діяльністю учнів, тісним взаємозв'язком теорії з практикою, оволодінням прийомами логічного, творчого та критичного мислення, розвитком необхідних комунікативних здібностей.

Проте, чимало вчителів географії не пов'язують глибоке, осмислене засвоєння знань з необхідністю організації пошукової діяльності учнів. У зв'язку з цим недооцінюються й методи, які стимулюють активну самостійну творчу працю школярів у процесі вивчення географії.

Порівнюючи традиційні та активні методи навчання, можна зазначити, що активне навчання завжди спонукає до пошуку нових знань в процесі організації самостійної діяльності учнів, а за традиційного типу це відбувається фрагментарно. Крім того, за традиційного навчання учні засвоюють певну інформацію з пояснення вчителя або з текстів підручника. За таких умов більшість з них не сприймають, не осмислюють і не запам'ятовують навчальний матеріал. Ці прогалини з'ясовуються лише у процесі застосування знань на практиці, під час самостійної, активної діяльності. Проте, однобічне захоплення лише активним навчанням, за певних умов, може бути і шкідливим. Воно не завжди дає позитивні результати, особливо це стосується формування географічних понять, які є фундаментальною одиницею знань. Досвід переконує, що лише розумне поєднання традиційних та активних методів навчання дозволяє вчителю раціонально та ефективно організувати освітній процес, спонукати учнів до засвоєння необхідної системи знань, розвитку усіх видів мислення, сприяє формуванню активної життєвої позиції.

Висновки і перспективи досліджень. У процесі дослідження встановлено, що з метою підвищення ефективності використання активних методів навчання на уроках географії доцільно керуватися такими принципами:

- організація освітнього процесу повинна відбуватися за умов активного самостійного пошуку учнів під час роботи з різними джерелами географічної інформації, вирішення завдань проблемного і творчого характеру;
- навчальна діяльність школярів повинна бути різноманітною, цікавою та пізнавальною;
- сприяння появі в учнів внутрішньої мотивації з метою результативного оволодіння новими знаннями й компетентностями, обґрунтування їх значимості для самоосвіти упродовж життя;
- систематична перевірка та об'єктивне оцінювання роботи школярів упродовж уроку, що сприятиме їх активній діяльності;
- забезпечення творчої атмосфери та позитивних емоцій на уроці.

Отже, сучасна географічна освіта повинна бути спрямована на розвиток творчого, інтелектуального потенціалу школярів, підготовки їх до самоосвіти впродовж життя. Це спонукає вчителів географії до використання активних методів навчання, які забезпечують учням право на самобутність, унікальність, індивідуальний творчий розвиток.

Проблема, що досліджується, є багатоаспектною, має велике значення для практики школи, пошуку шляхів надання якісних освітніх послуг підростаючому поколінню на сучасному етапі розвитку географічної освіти, розбудови Нової української школи. Це вимагає проведення подальших наукових досліджень щодо використання методів навчання, що забезпечують активізацію пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення шкільних курсів географії, зокрема, інтерактивних, STEM-технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірюкова Н.В. Інтерактивне навчання на сучасному етапі розвитку географічної освіти.

Географія та екологія: наука і освіта: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). Умань: ВПУ «Візаві», 2018. С.32-36.

2. Данілова О.М., Мацевко О.Р. Використання інтерактивних методів на уроках географії в умовах дистанційного навчання. *«Problems and tasks of modern science and practice»*: Збірник наукових праць ІХ Міжнародної наукової конференції (15 – 17 листопада 2021 р.), Bordeaux, France, 2021. С. 274-276.

3. Канська В.В., Канський В.С., Дишкант А.В. Використання конструктивних інновацій на уроках географії в Новій українській школі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Теорія та методика навчання природничих наук*. Вінниця, 2023. № 4. С. 37-50.

4. Трохимчук І., Якута О., Шостак О. Використання активних методів навчання географії. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії: збірник наукових праць*. Переяслав, 2020. С. 61-63.

5. Ферій О. Використання активних методів на уроках географії. *Директор школи*. 2017. Грудень (№ 46-47). С.17.

6. Харитюк В., Яковлева В.А. Інноваційні технології навчання географії у профільній освіті. *Теоретико-прикладні аспекти діяльності суб'єктів освітнього процесу: збірник наукових праць здобувачів вищої освіти*, Житомир, 2023. С. 89-93.

REFERENCES

1. Biriukova, N.V. (2018). Interaktyvne navchannia na suchasnomu etapi rozvytku heohrafichnoi osvity. *Heohrafiia ta ekolohiia: nauka i osvita*: Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu). Uman: VPU «Vizavi», 32-36 [in Ukrainian].

2. Danilova, O.M., Matsevko, O.R. (2021). Vykorystannia interaktyvnykh metodiv na urokakh heohrafiï v umovakh dystantsiinoho navchannia. *«Problems and tasks of modern science and practice»*: Zbirnyk naukovykh prats IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (15 – 17 lystopada 2021 r.), Bordeaux, France, 274-276 [in Ukrainian].

3. Kanska, V.V., Kanskyi, V.S., Dyshkant, A.V. (2023). Vykorystannia konstruktyvnykh innovatsii na urokakh heohrafiï v Novii ukrainskii shkoli. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Teoriia ta metodyka navchannia pryrodnychkh nauk*. Vinnytsia, 4, 37-50 [in Ukrainian].

4. Trokhymchuk, I., Yakuta, O., Shostak, O. (2020). Vykorystannia aktyvnykh metodiv navchannia heohrafiï. *Problemy ta perspektyvy rozvytku suchasnoi nauky v krainakh Yevropy ta Azii*: zbirnyk naukovykh prats. Pereiaslav, 61-63 [in Ukrainian].

5. Ferii, O. (2017). Vykorystannia aktyvnykh metodiv na urokakh heohrafiï. *Dyректор shkoly*. Hruden 46-47, 17 [in Ukrainian].

6. Kharytiuk, V., Yakovleva, V.A. (2023). Innovatsiini tekhnolohii navchannia heohrafiï u profilnii osviti. *Teoretyko-prykladni aspekty diialnosti sub'iektiv osvitnoho protsesu*: zbirnyk naukovykh prats zdobuvachiv vishchoi osvity, Zhytomyr, 89-93 [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 12.02.2024 р.

Статтю рекомендовано до друку 26.02.2024 р.